

МАЖБУРИЯТЛАР АУДИТИНИНГ МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Очиллов Фарходжон Шавкатжон ўгли,

Тошкент молия институтининг "Аудит" кафедраси в.б.доценти, PhD

Тошкент, Ўзбекистон. Email: ochilovfarhod094@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2945-5968

IMPROVING THE METHODOLOGICAL BASES OF AUDIT OF LIABILITIES

Ochilov Farxodjon Shavkatjon ugli

PhD, Associate professor of "Audit" department, Tashkent Financial Institute,

Tashkent, Uzbekistan. Email: ochilovfarhod094@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2945-5968

JEL Classification: M4, M42

Аннотация: Ушбу мақоланинг мақсади хўжалик юритувчи субъектларининг мажбуриятларини тегишли методологиясини такомиллаштиришга қаратилган назарий қоидалар ва услубий ёндашувлар ҳамда амалий тавсияларни ишлаб чиқишдир. Шунингдек, мақолада хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ҳисоботлари аудитини тартибга солувчи стандартларни таҳлил қилиш ва тадқиқ қилиш аудит методологияси тушунчасини асослашга, шунингдек, аудитни методик таъминлашнинг моҳияти ва мазмунини аниқлаш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган. Хўжалик юритувчи субъектларнинг мажбуриятларини тегишли аудиторнинг вазифалари ва ахборот манбалари ўртасидаги боғлиқлик илмий асосланган. Ўзбекистон Республикасида аудиторлик фаолиятини ривожлантиришнинг ҳозирги босқичида хўжалик юритувчи субъектларнинг мажбуриятлари миқдорини аниқлаш ва уларни камайтириш бўйича аудиторлик ташиқлотларининг аудиторлари томонидан берилган тавсия ва маслаҳатларнинг ҳамда аудиторлик хулосаларини шакллантириш методологиясини ишлаб чиқиш бўйича фикрлар ёритиб берилган. Мамлакатимиз ҳамда хорижий

олимларнинг ушбу мавзуга оид илмий тадқиқот ишларини таҳлил қилиб, турли мулкчилик шаклида фаолият олиб бораётган хўжалик юритувчи субъектларнинг мажбуриятларини аудиторлик тегишли аудитдан ўтказишда муҳимлик даражаси ва аудиторлик рискининг бир-бирига боғлиқлиги ҳамда аудиторлик рискининг минималлаштириш бўйича тегишли таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди. Ушбу тадқиқот натижалари аудиторлар томонидан хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ҳисоботларини тегишли аудит уларнинг меҳнат унумдорлигини ошириш ва ишларни оптималлаштириш имконини беради. Шу сабабли айни пайтда олиб борилаётган илмий тадқиқот ишларида хорижий тажрибаларини мамлакатимиз амалиётига жорий қилиш, жумладан, аудитнинг халқаро стандартларини қўллаш бўйича глобал тенденцияларни ўрганишга қаратиш мақсадга мувофиқдир.

Abstract: The aim of this article is developing theoretical principles and elaborating methodological approaches and practical recommendations to improve the methodology for auditing liabilities of business entities. The article uses the following research methods: induction and deduction, analysis and synthesis, cause and effect relationship, statistical analysis. Analysis and research of relevant scientific

and practical literature, as well as standards which regulate conducting an audit of the financial statements of business entities, allowed to define the concept of audit methodology in general, as well as to determine the nature and content of the methodological support for auditing liabilities of business entities. The relationship between the tasks of the auditor in an audit of liabilities of business entities and sources of information is generalized. Achievements regarding the formation of the methodology for auditing liabilities of business entities at the present stage of development of audit activities in Uzbekistan, in particular, approaches to the definition and assessment of audit risk in connection with the materiality level, are systematized. As a result of the analysis of the scientific papers and domestic and international legislation, the methodology for auditing liabilities of business entities. The aim of this article is developing theoretical principles and elaborating methodological approaches and practical recommendations to improve the methodology for auditing liabilities of business entities. The article uses the following research methods: induction and deduction, analysis and synthesis, cause and effect relationship, statistical analysis. Analysis and research of relevant scientific and practical literature, as well as standards which regulate conducting an audit of the financial statements of business entities, allowed to define the concept of audit methodology in general, as well as to determine the nature and content of the methodological support for auditing liabilities of business entities. The relationship between the tasks of the auditor in an audit of liabilities of business entities and sources of information is generalized. Achievements regarding the formation of the methodology for auditing liabilities of business entities at the present stage of development of audit activities in Uzbekistan, in particular, approaches to the definition and assessment of audit risk in connection with the materiality level, are systematized. As a result of the analysis of

the scientific papers and domestic and international legislation, the methodology for auditing liabilities of business entities

Калим сўзлар: Аудит, хўжалик юритувчи субъектлар мажбуриятлари аудити, аудит методологияси, аудитнинг услубий таъминоти, аудиторлик риски, аудиторлик рискени баҳолаш.

Keywords: audit, audit of liabilities of business entities, audit methodology, methodological support of audit, audit risk, audit risk assessment.

Кириш. Жаҳон иқтисодиёти глобаллашувининг замонавий шароитида Ўзбекистон Республикаси ижтимоий-иқтисодий ривожланиши беқарор иқтисодий шароитлар ва иқтисодий муносабатларнинг барча даражаларида қарзларнинг ўсиши билан бирга келадиган молиявий-иқтисодий инқирозни бартараф этиш фонида содир бўлади. Умуман олганда, мазкур иқтисодий инқирозлар хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий кўрсаткичларига ҳам, иккинчиси тўғрисидаги молиявий маълумотларнинг номукаммаллигига ҳам салбий таъсир кўрсатади. Бундан ташқари, молиявий ҳисобот маълумотларидан фойдаланувчиларнинг иқтисодиёт субъектларининг мазкур ахборотларига бўлган ишончининг пасайиши инвесторлар ва кредиторлар томонидан капитал оқимини бевосита хўжалик юритувчи субъектларга киритишларига тўсқинлик қилмоқда.

Шу муносабат билан мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларидан бири аудиторлик хизматлари ҳамда ишончни таъминловчи топшириқларнинг халқаро стандартларига мувофиқ олиб бораётган аудиторлик текширувларини янада ривожлантириш ҳамда ислоҳ қилиш лозим. Шунинг учун аудиторлик текширувларининг назарий асослари, аудиторлик текширувларини ташкил қилиш ва унинг методологиясини доимий

равишда такомиллаштириш долзарб масалалардан бири бўлиб қолмоқда.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикасида аудиторлик хизматларини кўрсатувчи аудиторлик ташкилотлари рақобатбардош бўлиши учун барча халқаро талабларга жавоб бериш керак. Бу жараён айниқса, хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ресурслари манбаларидан бири сифатида қарз капиталидан тўғри фойдаланишни таъминлайдиган янги бозор иқтисодиёти шароитида муҳим аҳамиятга эга бўлиб, улар фаолияти самарадорлигини ошириш имконини беради.

Бироқ, нобарқарор бизнес шароитида бу капитал эгалари, юқори бошқарув ходимлари ва ҳар қандай молиявий маълумотларнинг ишончлилигини тасдиқловчи аудиторлар учун жуда қийин вазифа бўлиб қолмоқда ҳамда аудиторлик ташкилотлари молиявий ҳисоботдан ички ва ташқи фойдаланувчилар олдида жавобгардирлар. Хўжалик юритувчи субъектларнинг мажбуриятларини аудиторлар томонидан текшириш хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ҳисоботлари текширишда жуда муҳим ва масъулиятли соҳага айланиб бормоқда, чунки аудиторлар ушбу молиявий ҳисоботларни баҳолаб, хўжалик юритувчи субъектларнинг барча кредиторлари, шу жумладан тегишли давлат органлари олдида жавобгардирлар. Бироқ, бугунги кунга келиб, текширишнинг ушбу соҳаси учун етарлича ишлаб чиқилмаган назарий асослар, шунингдек, барча халқаро талабларга жавоб берадиган хўжалик юритувчи субъектларнинг мажбуриятлари аудити учун тегишли услубий таъминотнинг етишмаслиги билан боғлиқ муаммолар мавжудлигини таъкидлаш жоиз.

Материал ва метод. Хорижий олимлар С.М. Бычкова, К.Д. Власюк, Т.О. Герасименко, Э.Б. Герасимова, С.В.Диденко, А.Г. Загороднийлар ўз илмий тадқиқот ишларини хўжалик

юритувчи субъектларнинг мажбуриятларини текшириш ва айнан аудиторлик рискини баҳолаш масалаларини ўрганишга бағишлаганлар. Мазкур хорижий олимларнинг илмий тадқиқот ишларида асосан, хўжалик юритувчи субъектлар мажбуриятлари аудитининг назарий ва услубий асосларини ўрганиш масалалари кўриб чиқилади. Бироқ, ушбу олимлар илмий ишларида хўжалик юритувчи субъектларнинг мажбуриятларини текширишда аудиторлик рискини аниқлаш ва баҳолаш масалаларини етарлича тўхталиб ўтмаган. Юқорида айтилганларнинг барчаси танланган тадқиқот йўналишининг долзарблигини белгилайди. Мажбуриятлар аудитини методологик асосларини такомиллаштириш юзасидан дунёнинг етакчи хорижий ва маҳаллий олимлари томонидан олиб борилаётган тадқиқотларни таҳлил қилиш, мавзу юзасидан гуруҳлаш, монографик кузатув ҳамда иқтисодий таҳлил ва статистик усуллардан фойдаланилади.

Натижалар. Мажбуриятлар аудитини тадқиқ қилишдан асосий мақсад мажбуриятларини текшириш методологиясини такомиллаштиришга қаратилган услубий ёндашувлар ва амалий тавсияларни ишлаб чиқишдан иборат. Белгиланган мақсадга эришиш учун "аудит методологияси" тушунчасининг моҳиятини аниқлаш, хўжалик юритувчи субъектлар мажбуриятлари аудитини методик жиҳатдан таъминлаш ҳамда мазмунини очиб беришловим, хўжалик юритувчи субъектларнинг мажбуриятлари аудити методологиясини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятларини асослаш, хўжалик юритувчи субъектлар мажбуриятларини текшириш методологиясининг таркибий қисмларида муҳимлик даражасига нисбатан аудиторлик рискини аниқлаш ва баҳолашга замонавий ёндашувларни таҳлил қилиш, хўжалик юритувчи субъектларнинг мажбуриятларини текширишда уни минималлаштириш

мақсадида аудиторлик рискин баҳолаш бўйича услубий ва амалий тавсияларни ишлаб чиқиш ва асослаш лозим. Хўжалик юритувчи субъектларнинг мажбуриятларини текшириш методологиясини такомиллаштиришдан олдин масаланинг назарий томонларини ҳал қилиш мақсадга мувофиқдир.

Аввало шуни таъкидлаш керакки, аудитнинг самарадорлиги бир қатор тегишли таҳлилий амаллар, услублар ва тартибларни қўллаш орқали таъминланади. Шундай қилиб, аудит соҳаси бўйича мазкур мавзуда илмий тадқиқот ишини олиб борган олимлар фикрича, аудит усули деганда текшириладиган объектлар баҳо беришда қўлланиладиган методика ва усуллар мажмуи тушунилади. Аудит амалиётида улар аудитнинг умумий ва махсус усулларидан (ҳужжатли, аналитик ва аудит натижаларини умумлаштириш усулларидан) фойдаланадилар. Олинган далиллар турига кўра, ҳужжатли ва ҳақиқий назорат қилиш усулларига ажратилади, аудитни ташкил этиш услубига кўра - узлуксиз, танлаб ва ёппасига текшириш усулларига бўлинади [1].

Комплекс текшириш пайтида молиявий ҳисоботлари текшириладиган хўжалик юритувчи субъект тўғрисидаги барча мавжуд бошланғич маълумотлар ўрганилади. Аудитнинг даврини камайтириш зарурати, аудиторнинг чекланган вақти, аудитор ишининг юқори нархи танлов усулларининг сезиларли жозибдорлигининг сабаблари ҳисобланади. Танлаш усулларидан фойдаланиш профессионал аудиторга аудитнинг юқори сифатини таъминлаш ва аудит процедуралари сонини камайтириш имконини беради. Аудиторлик далилларини тўплаш мақсадида аудиторлик танлашни қўллаш бўйича тавсиялар 530-сонли "Аудиторлик танлаш" халқаро стандартидан фойдаланилади [2]. Аудиторлик танлашни қўллашда аудиторнинг мақсади танланган умумий тўплам

бўйича ҳулосаларни асослаш учун керак.

Аудитор мазкур танлашни амалга оширишда турли методика ва усулларни маълум комбинация ва кетма-кетликда қўллаш лозим. Молиявий ҳисоботнинг ишончлилиги тўғрисида фикр-мулоҳазаларни шакллантириш ва ушбу фикрни аудиторлик ҳулосаси орқали молиявий ҳисоботлардан ички ва ташқи фойдаланувчиларнинг эътиборига етказиш учун молиявий ҳисоботдаги тегишли иқтисодий кўрсаткичларни қайта ишлаш учун аудит усулларини қўллаш тартиби ва кетма-кетлиги аудит методологиясини ташкил қилади.

Мазмун нуқтаи назаридан услубий таъминот - бу зарур маълумотлар, турли хил услубий мажмуалар, яъни ҳар қандай фаолиятни, хусусан, аудитни амалга ошириш учун зарур ва етарли шартлар тизимидир.

Аудиторлик фаолиятини методик қўллаб-қувватлаш - бу аудиторлик текшируви давомида аудитор ва миждоз ўртасидаги ўзаро муносабатлар тизими бўлиб, у аудитнинг меъёрий-ҳуқуқий базаси ёки концептуал асосини, аудит технологиясини, самарали моделлардан фойдаланишни, аудит усулларини ва бошқаларни ўз ичига олади.

Мажбуриятлар аудитининг методик таъминланишининг муҳим таркибий қисми аудитнинг концептуал асоси (қонунлар, қарорлар, фармойишлар, халқаро аудит стандартлари, ички аудит стандартлари ва бошқалар) ва мажбуриятларни ҳисобга олишининг концептуал асослари (қонунлар, қарорлар, қарорлар, қарорлар ва бошқалар) ҳисобланади.

Мажбуриятлар аудитини тизим сифатида методик таъминлашнинг моҳиятини очиб бериш учун мажбуриятлар аудитининг мақсади, предмети, объектлари ва вазифаларини белгилашни кўриб чиқамиз.

Мажбуриятлар ҳолатини текширишнинг мақсади бир қатор аудиторлик процедураларини ўтказиш натижасида аудитор томонидан хўжалик юритувчи субъектнинг мажбуриятлари

тўғрисидаги ахборотлар мажбуриятларни ҳисобга олишнинг амалдаги концептуал асосларида белгиланган мезонларга мос келишига ишончини таъминлашдан иборат.

Умумий иқтисодий маънода аудитнинг предмети хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий-хўжалик фаолияти ҳисобланади. Маҳаллий маънода аудит предмети унинг асосий мақсадини белгилайдиган объектга боғлиқ. Шундай қилиб, молиявий ҳисобот аудитининг предмети хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий ҳисоботлари ва солиқ ҳисоботи ҳисобланади.

Хўжалик фаолияти аудитининг предмети (самарадорлик аудити) субъектнинг ёки унинг алоҳида бўлинмаларининг хўжалик фаолияти, фаолият турлари ва бошқарув функциялари ҳисобланади. Аудит предмети тушунчаси ва унинг мазмунини очиш тизимли ёндашувни талаб қилади. Фан предмети бўйича умумий позициядан келиб чиққан ҳолда, аудит предметининг таърифи хўжалик субъектларининг ҳолатини, аудит ва аудиторлик хизматлари соҳасидаги тизимларнинг ахборот ва бошқа хусусиятларини қамраб олиши керак деган хулосага келиш мумкин [6].

Аудиторлик фаолияти объектлари деганда ўрганилаётган тизимнинг алоҳида ва ўзаро боғланган иқтисодий, ташкилий, ахборот ва бошқа функционал шакллари тушунилади, уларнинг ҳолати миқдорий ва сифат жиҳатидан баҳоланиши мумкин. Аудит объектлари

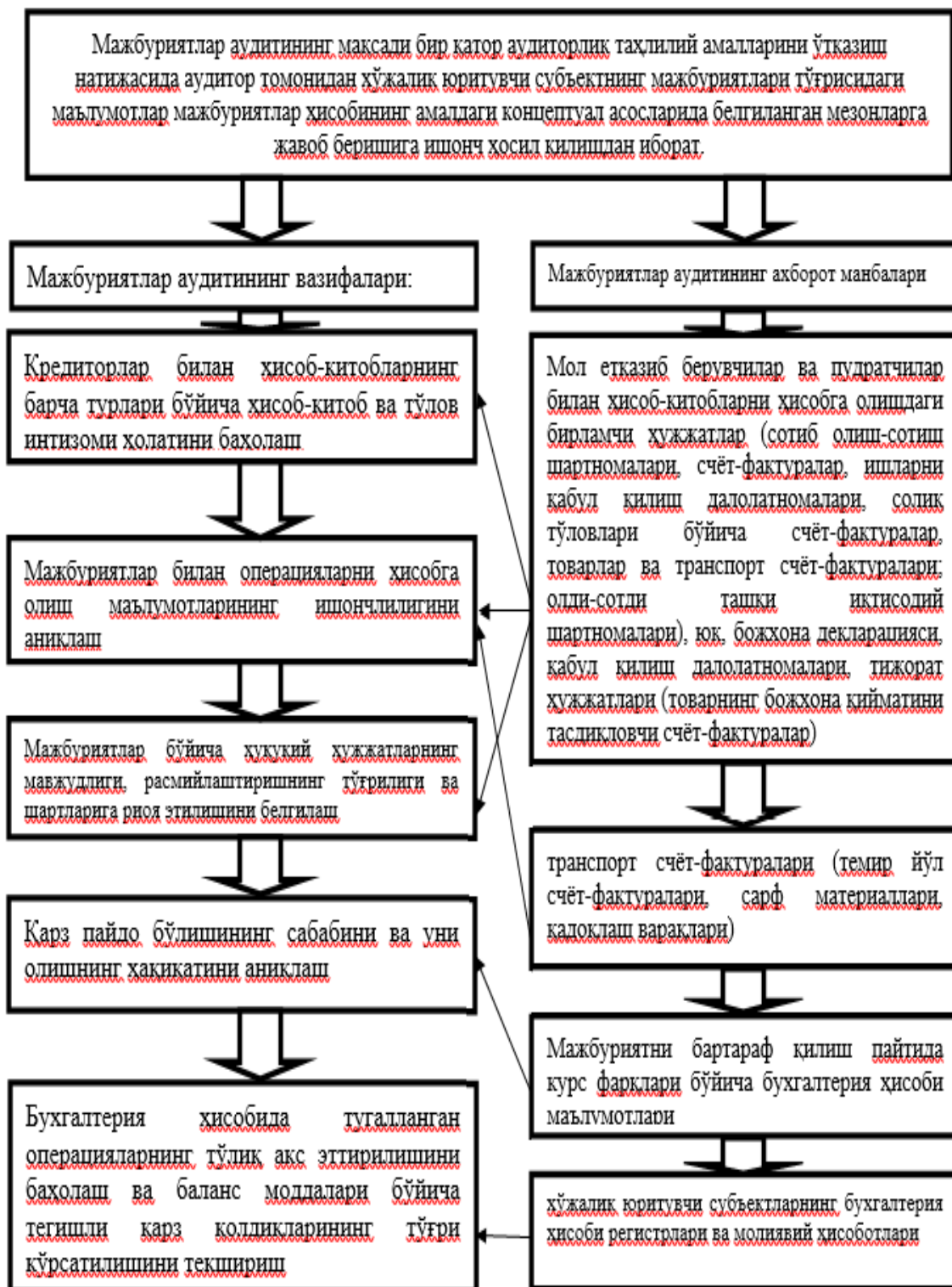
таркиби ва тузилиши, фаолиятнинг турли соҳаларига мансублиги, бошқа белгилари бўйича ҳар хил бўлиши мумкин.

Мажбуриятлар аудитининг вазифалари аудитор олдида турган умумий мақсад, шунингдек, аудиторлик процедуралари амалга оширилаётган ахборот манбалари билан белгиланади.

Аудит технологияси мажбуриятлар аудитини методик таъминлашнинг муҳим таркибий қисмидир. Умумий маънода техника цивилизациянинг таркибий қисми, яъни жамиятнинг шундай тарихий ўзига хос ҳолати бўлиб, у нафақат маданият, балки моддий, меҳнат ва техника воситалари билан ҳам характерланади.

Классик ёндашувга кўра технология (юнонча "techne" — сан'ат, маҳорат ва қайта ишлаш усуллари мажмуи) — ишларни бажариш жараёнида материалларни, маълумотларни қайта ишлаш, маҳсулот ишлаб чиқариш, турли ишлаб чиқариш операцияларини амалга ошириш, хизматлар кўрсатишда қўлланиладиган усуллар мажмуи [7].

Одатдаги аудиторлик текширувида корхона фаолиятининг барқарорлигини, самарадорлигини аниқлашдан ташқари, мажбуриятларни самарадорлигини баҳолаш жараёнида таҳлилий амаллар доирасидаги молиявий таҳлил ҳам аудиторлик ташкилоти томонидан мижоз корхоналарга кўрсатиладиган қўшимча хизматларни амалга оширишда қўлланилиши мумкин.

1-расм. Мажбуриятлар аудитининг мақсади, вазифалари ва ахборот манбаларини ўзаро боғлиқлиги.¹

¹ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

Масалан due diligence фаолиятнинг инвестиция объекти сифатида намоён бўлишига қаратилган мураккаб амал ҳисобланади. Шундай қилиб, таҳлилий амаллар ёрдамида мажбуриятларни баҳолаш натижасида унинг оптимал қолдиғи ва муддатларини аниқлаш натижасида компания томонидан уларни тартибга солиш ва таҳлилини амалга ошириш учун қулай шароит яратилади.

Шу жумлдан мажбуриятларнинг таркибидаги бевосита ва портфель инвесторлар учун инвестиция рискни камайтиришга хизмат қиладиган доимий фаолият қобилиятини баҳолаш ва мажбуриятларнинг ишончлилигини аниқлаш ва баҳолаш имкониятини яратади. Мазкур келтирилган расмда хўжалик юритувчи субъектнинг мажбуриятларини текшириш учун мақсад, вазифалар ва ахборот манбаларининг ўзаро боғлиқлиги ёритиб берилган.

Шуни таъкидлаш керакки, хўжалик юритувчи субъектнинг мажбуриятлари тўғрисидаги маълумотларни ўрганиш ва текшириш жараёнида аудиторлик процедуралари бухгалтерия ҳисоби регистрларига нисбатан қўлланилади, чунки ҳисоб регистрларини расмийлаштиришда мажбуриятлар тўғрисидаги маълумотларни тўлиқроқ намоён бўлади.

Шунинг учун, мажбуриятлар аудитида ахборот манбалари оператив ҳисоб натижалари, иш юритиш маълумотлари, эксперт хулосалари ва бошқалар бўлиши мумкин. Мажбуриятларни текшириш учун маълумот манбалари аудит топшириқларини бажариш жараёнида тақдим этилган рўйхат билан чекланмайди (1-расм).

Мажбуриятлар аудитини ўтказишда аудитнинг халқаро стандартларига таяниш зарур. Мажбуриятлар ҳолати ва таркиби фаолият узлуксизлигига бевосита таъсир қилади. Шу боисдан, мажбуриятлар аудитини ўтказишда "Фаолиятнинг

узлуксизлиги тўғрисидаги фараз" номли 570-сонли АХС талабларини чуқурроқ ўрганиш зарур.

Корхоналар фаолияти узлуксизлигини баҳолаш тартиби "Фаолиятнинг узлуксизлиги тўғрисидаги фараз" номли 570-сонли АХС билан тартибга солинади. Ҳозирги пайтда халқаро аудит стандартлари корхонанинг банкротлигини башорат қилишнинг мавжуд усуллари ва моделларини қўллаш бўйича кўрсатмаларни ўз ичига олмайди. Корхонанинг узлуксиз фаолиятини давом эттира олмаслигининг сабаби сифатида россиялик олим Н.П.Любушин корхонанинг мажбуриятларини баҳолашнинг меъёрий усуллари мавжуд эмаслиги, "хўжалик юритувчи субъектлар амалиётида, корхона раҳбариятининг фаолиятнинг узлуксизлигига таъсир қилувчи таҳдидларни аниқлаш ва уни олдини олишнинг аниқ усулларига эга эмаслиги" деб ҳисоблаган. Ҳозирги вақтда корхоналар фаолиятининг узлуксизлиги иқтисодий таҳлилнинг асосий концепцияси сифатида қуйидагиларни белгилаб беради:

«Иқтисодий тизимларнинг барқарор ривожланиш концепцияси;

Иқтисодий тизимларнинг ҳаётийлик цикли концепцияси;

Тартибга солувчи ҳисоб концепцияси;

Ижобий бухгалтерия ҳисоби ва шартнома мажбуриятлари концепцияси»[3].

Молиявий таҳлилнинг аҳамияти айнан корхонанинг мажбуриятларини таҳлил қилиш контекстида, фаолият узлуксизлигини баҳолаш тизимининг ажралмас қисми билан изоҳланади. Бу ҳақида А.Д.Шеремет ««Таҳлилий амаллар» номли 520-сонли АХСни таҳлил қилиб шундай ёзади: «фаолиятнинг узлуксизлигини асослаш учун ушбу фаолиятнинг самарадорлигини таҳлил қилиш талаб этилади». Ушбу стандартнинг қўллаш доирасидаги доимий таҳлилий амаллар 12 ойгача бўлган фаолиятнинг

узлуксизлигини башорат қилишни белгиланган муддатда аниқ баҳолай олмайди, шунинг учун, фаолиятнинг узлуксизлиги тушунчасини фаолиятнинг барқарорлиги тушунчасига алмаштириш лозим»[4].

Шундай қилиб, корxonанинг барқарорлиги тахлили фаолият узлуксизлигини баҳолашнинг тахлилий амали бўлиб хизмат қилади. Корxonанинг мажбуриятларини баҳолаш контекстида ўтказиладиган тахлилий амаллар аудиторлик хизматлари сифатини ва фаолиятнинг шаффофлигини ошириши, мижоз корxонага кўшимча қулайлик келтириши мумкин, у молиявий ҳисоботнинг тўғрилигини текширишдан ташқари, аудиторлик ташкилотидан корxonанинг барқарорлиги бўйича кўшимча маълумотлар олиш ва аудиторлик ҳисоботида акс эттириши мумкин.

Таъкидлаш жоизки, 570-сонли АХС фаолиятнинг узлуксизлигига шубҳа туғдириши мумкин бўлган воқеа-ҳодисалар ёки шароитларга мисоллар келтиради. Стандартга биноан, молиявий характердаги ҳодисаларга қуйидагилар киради: «соф мажбурият ёки соф жорий мажбурият мавжуд бўлган ҳолат, сўндириш санаси яқинлашаётган, муддати қатъий белгиланган қарзларнинг муддатларини узайтириш ёки уларни қайтариш реал имкониятлари мавжуд бўлмаганда, ёки узок муддатли активларни молиялаштириш учун қисқа муддатли қарзлардан ҳаддан ташқари кўп фойдаланиш, кредиторлардан молиявий ёрдамнинг тўхтатилгани белгилари, салбий асосий молиявий коэффициентлар, дивидендлар бўйича тўловларнинг кечиктирилиши ёки тўхтатилиши, кредиторларга тўловларни ўз вақтида амалга оширишга қодир эмаслик, кредит шартномалари шартларини бажаришга қодир эмаслик, мол етказиб берувчилар кредитга сотишдан тўлов моллар етказиб берилганда амалга оширилиши шартига ўтиши»[5].

Мунозара. Мажбуриятлар аудити

технологиясини ишлаб чиқишда аудиторлик текширувининг ҳар бир босқичида кетма-кет амалга ошириладиган хусусан, мажбуриятлар аудити пайтидаги аудитор томонидан амалга ошириладиган хатти-ҳаракатларининг кетма-кетлигини ҳисобга олиш керак. Хўжалик юритувчи субъектларнинг мажбуриятлари бўйича аудиторлик текширувини ўтказишнинг учта асосий босқичини ажратиб кўрсатиш мумкин, уларнинг ҳар бири хўжалик юритувчи субъектларнинг мажбуриятлари тўғрисидаги маълумотларда сезиларли бузилишларни аниқлаш жараёнини таъминлайдиган шундай бир қатор вазифаларни ўз ичига олади. Хўжалик юритувчи субъектларнинг мажбуриятларини аудиторлик текшируви ўтказишда қўлланиладиган усуллар аудиторлик текширувлари, сифат назорати ҳамда ишонч билдирувчи топшириқларнинг халқаро стандартларида белгиланган ташкилий тамойилларга асосланади.

Мажбуриятлар аудитини ўтказишда муҳимлик ҳамда аудиторлик risks даражаларини аниқлаш мажбуриятлар аудитини режалаштириш жараёнидан бошлаб ўтказилади. Мажбуриятлар аудитини режалаштириш жараёнидан бошлаб амалга оширилади. Режалаштириш, аудитнинг бошланғич босқичи бўлиб, аудиторлик ташкилоти томонидан аудитнинг кутилаётган кўлами, жадвали ва вақтини кўрсатувчи умумий режасини ишлаб чиқишни, шунингдек, аудит кўламини, турлари ва ҳажмини белгилайдиган аудит дастурини ишлаб чиқишни ўз ичига олади. Аудиторлик текширувини режалаштириш мақсади ҳамда вазифаларини тўлиқ ёритиб бериш мақсадида 2-расмни ишлаб чиққанмиз. Шунингдек, ушбу расмда аудиторлик текширувида режалаштириш босқичидан сўнг бажариш лозим бўлган амаллар (муҳимлик даражасини аниқлаш, ички назорат тизимини баҳолаш, аудиторлик riskини аниқлаш ҳамда аудиторлик танлаш)ни ҳам акс эттирилган (2-расм).

Аудитнинг мақсад ва вазифаларини аниқлаш		
Аудитнинг мақсади	Аудитнинг мақсадлари	
молиявий ҳисоботнинг ишончлилиги ва баҳоланадиган мажбуриятларнинг тан олинishi ва шаклланиши тўғрисидаги бухгалтерия ҳисобининг тўғрилиги тўғрисида аудитор хулосасини бериш.	бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботнинг тўғрилигини текшириш	белигланган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга риоя қилинаётганлиги ни текшириш
	1) Қисқа муддатли мажбуриятлар; 2) Узоқ муддатли мажбуриятлар.	
↓		
Муҳимлик даражасини аниқлаш		
танланган базавий қийматларнинг маълум улушларини ифодаловчи кўрсаткичларнинг ўртача қиймати	Молиявий ҳисоботнинг асосий қийматида айрим кўрсаткичларнинг ўртача (муҳимлигига кўра) қийматининг улуши	молиявий ҳисоботнинг маълум энг муҳим бир қисми
Ички назорат тизимини ўрганиш ва баҳо бериш, аудиторлик рискини аниқлаш ва аудиторлик танлашни ўтказиш		
Мизож корхона ички назорат муҳитини ўрганиш ва баҳолаш	Аудиторлик рискини аниқлаш	Аудиторлик танлашни ўтказиш
- назорат муҳитини аниқлаш; - ахборот тизимини баҳолаш; - ички назорат тизимини баҳолаш	- мультипликати в модель; - аддитив модель	- тасодифий танлаш танлашнинг баҳоланган усуллари; - хатолар экстраполяцияси усули
Аудит режаси ва дастурини ишлаб чиқиш		

2-расм. Мажбуриятлар аудитининг дастурини тузиш кетма-кетлиги²

² Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

Мажбуриятлар аудити давомида аудиторлик текширувини муҳимлик ва аудиторлик рискни баҳолаш асосларини ўрганиш натижасида аудиторлик умумий аудиторлик текширувини назорат қилиш зарурати тўғрисида хулоса чиқарилди, бу эса ўз навбатида, тадбиркорлик рискни олдини олишга ёки унинг даражасини камайтиришга хизмат қилади.

Хулоса. Бизнинг фикримизча мажбуриятларни аудиторлик текширувларининг ахборот манбалари сифатида қуйидагиларни кўрсатиб ўтиш мақсадга мувофиқ бўлади:

- бошланғич ҳужжатлар, шу жумладан: кредит шартномалари, олди-сотди шартномалари, тўлов топшириқномалари, счёто-фактуралар, тушумлар ва харажатлар касса буюртмалари, ўзаро солиштирма ведомостлар, инвентаризация ёзувлари, материалларни қабул қилиш далолатномалари.

- мажбуриятлар бўйича бухгалтерия ҳисоби регистрларидаги

ахборот манбалари;

- ҳисоб сийёсати буйруғи, ички аудит ҳисоботи, молиявий ҳисоботлар - "Бухгалтерия баланси", "Пул оқимлари тўғрисида ҳисобот", "Молиявий ҳисоботга изоҳ ва тушунтиришлар" шаклларидаги ахборотлар, олдинги аудиторлик текшируви натижалари.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг мажбуриятларини текширишда аудиторнинг вазифалари ва ахборот манбалари ўртасидаги боғлиқлик умумлаштирилди. Ушбу боғлиқликларни назарий жиҳатдан асослаш хўжалик юритувчи субъектларнинг мажбуриятлари аудитини ўтказиш методологиясини такомиллаштириш имконини берди. Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти улардан мустақил аудиторлар ва хўжалик юритувчи субъектларнинг ички аудиторларининг амалий фаолиятида фойдаланиш имкониятларини оширади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Герасимова Е.Б., Мельник М.В. Основы аудита : Учеб. пособие. М.: Форум, 2010. 224 с.
2. Любушин Н.П. Анализ финансового состояния организации: учебное пособие. – М.: Эксмо, 2007. – 256 с.
3. Шеремет А.Д., Негашев Е.В. Методика финансового анализа. М.: ИНФРА-М, 1999. -250 с.
4. Yakimova Vilena. Digitalization of Information Processes of Auditing. "Аудитор" научно-практический журнал. Октябрь 2019. № 10 (295).
5. Литнева Н.О. Забезпечення аудиту зобов'язань : автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.09. Київ, 2014. 18 с.
6. Ochilov F.Sh. Kuziev I.N. Avazov I.R. Customer Accounts Creation By Means Of Foreign Experience. // Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI). – Volume 12, Issue 7, July 2021: 4594- 4600.
7. Ochilov F.SH. Improving the Conduct of Compulsory Auditing on the Basis of International Auditing Standards. // International Journal of Trend in Scientific Research and Development (IJTSRD). – Volume 5 Issue 6, September-October 2021 Available Online: www.ijtsrd.com e-ISSN: 2456 – 6470
8. www.ifac.org
9. www.lex.uz
10. www.mf.uz